Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў

ISSN 2181-7138

№ 2/1 2021 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:
Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Өсербай ӘЛЕЎОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Кеңесбай ДАУЛЕТЯРОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Батырбек КАИПБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕИТОВА
Лайлы СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА

Шөлкемлестириўшилер:
Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириў Министрлиги, ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети жанындағы Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының 25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз ҳәм хабар агентлиги тәрепинен 2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды №01-044-санлы гүўалық берилген.

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz, mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды. журналда жәрияланған мақалалардан алынған үзиндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

МАЗМУНЫ

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Усаров Ж.Э., Расулов А.Н. Иқтисодиёт билимини такомиллаштиришининг назарий асослари 4
Усаров Ж.Э., Бобоходжаева Л. Аралаш таълим шаклини кластер ёндашувлар асосида такомиллаштиришнинг ўзига жиҳатлари 10
Тошов М.Ж. Умумтаълим мактабларида маънавий ва маърифий тарбия ишларини мониторинг қилишнинг ўзига хос хусусиятлари 13
Эшнаев Н.Ж. Суицид ва унинг ижтимоий-психологик омиллари 20
Абдалова С.Р. Таълим сифати: муаммолар, фикр ва мулоҳазалар, таклиф ва тавсиялар 24
Тўрақулов Б.Н., Бахтиёров Р.М. Мутахассисларни тайёрлашда касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари 29
Рахманова М.Қ., Миржалилова Б. Б. Касб таълими талабаларининг педагогик интеграция асосида ижтимоий мослаштириш омиллари 33
Мусурманов Р. Мактаб ва ота-оналар ҳамкорлиги дарс интизомига нисбатан ўқувчиларнинг ижобий муносабатлари гаровидир 38
Мирзаева С.Р. Талаба валеологик онгининг психологик ҳимоя механизмлари билан детерминантлашуви 42
Мирзарахимова Г. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимнинг ўрни 47
Исламова М. Ш. Касбий дунёқарашни шакллантириш асослари 50
Жуманова Ф.У. Бўлажак ўқитувчи – бўлажак тарбиячи ҳамдир 54
Asadullaeva M. A. Inklyuziv ta'limda musiqa terapiya 57
Усаров Ж.Э., Абдусаматова Ш.С. Талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияларни шакллантириш 60
Abduxamidov S. M. San'at asarlari vositasida badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishning art-terapiya usullari 64
Ernazarova G.O. Ta'lim muassasasining innovatsion faoliyatini joriy etish xususiyatlari 66
Элмурзаева Н.Х. Педагогические требования к организации образовательного процесса в специализированных государственных образовательных учреждениях 69
Тошов М.Дж. Развитие здоровьесберегающей компетенции специалистов профессионального образования 75
Элмурзаева Н.Х., Суяров А.М. Самообразование личности в процессе профессиональной подготовки студента 77

ТИЛ ҲӘМ ӘДЕБИЯТ

Эгамбердиева Ф. Эссе жанридаги материалларда тил ва услуб масалалари 83
Egamberdiyeva F.O. Matn yaratish usullari 87
Бурханов А.А., Абдужалилова М.М. Лексические особенности просторечия русского языка 92

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ

Қаюмов Ж. С. Шашмақомга бахшида умр 96
Юнусов О. F. Ўзбек ашулачилигига мос маҳаллий ва ижрочилик миллий услублар 99
Лутфуллаев А.Қ. Ёшлар тарбияси ва мусиқа санъати 103
Юнусов О.F. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда Вокал фанининг аҳамияти 106
Xalilova M. M., Isoqova G. A. Musiqa madaniyati darslarida musiqa savodi faoliyati 108

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Қурбонова М. Мустақил ишларни ташкил этиш асосида бошлангич синф ўқувчиларининг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган методлар 112
Sayfullayeva I.Q. Nutqida kamchiligi bo’lgan bolalar nutqini rivojlantirishda art-texnologiyalarning o’rni 116
Raxmonov A.R. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini ijtimoiy pedagogik moslashuvchanligida ota-onalarning rolini oshirish masalasi 119
Абдужалилова Ш. Бошлангич синф ўқувчиларини янги мафкуравий тарбиялаш омиллари 122
Йўлдошев О.А. Бошлангич синфларда техноген цивилизациядан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари 125
Abduxamidov S.M. Bolalar uchun art-terapiya usullarining imkoniyatlari 129

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲӘМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

O’tayev A. Yo. Talabalar siyosiy madaniyatini takomillantirish omillari 132
Qodirov I.D. Tarix fanini o‘qitish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish 136
O’tayev A.Y. Alisher Navoiyning siyosiy qarashlari 140
Mahkamova Sh. R. Insoniyat evolyutsiyasida musiqa san’atining tutgan o’rni 144
Юнусов О. Ғ. Опера хонандалик санъатининг ривожланиш тарихидан 148
Равшанов Ж.Ф. Формирование некоторых ключевых компетенций на уроках истории 156

РЕЗЮМЕ

Maqolada oliy o'quv yurtlarining birinchi kurs talabalarining ijtimoiy moslashuvi omillari va bosqichlari ochib berilgan. Shuningdek, muallif oliy o'quv yurtlari talabalarining ijtimoiy moslashuvi faoliyatiga yo'naltirilgan modelni ishlab chiqdi. Kasb ta'limi muassasalari talabalarining moslashuvining o'ziga xos xususiyatlari, o'qitishning oliy ta'lim tizimiga kirib kelishi, talabalik maqomiga ega bo'lishi ularda moslashuvchan xulq-atvor shakllarini tarkib toptirishini talab qiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны факторы и этапы социальной адаптации первокурсников в высшей школе. Также автором разработана модель, ориентированная на деятельность по социальной адаптации студентов вуза. Особенности адаптации студентов учреждений профессионального образования, проникновение преподавания в систему высшего образования, получение статуса студента требуют от них выработки гибких форм поведения.

SUMMARY

The article describes the factors and stages of social adaptation of freshmen in higher education. Also, the author has developed a model focused on the activities of social adaptation of university students. The peculiarities of adaptation of students of vocational education institutions, the penetration of teaching into the higher education system, and obtaining student status require them to develop flexible forms of behavior.

МАКТАБ ВА ОТА-ОНАЛАР ҲАМКОРЛИГИ ДАРС ИНТИЗОМИГА НИСБАТАН ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОБИЙ МУНОСАБАТЛАРИ ГАРОВИДИР

Мусурманов Р.

п.ф.н., к.и.х.

Таянч сўзлар: узлуксиз таълим тизими, дарс интизомига салбий муносабат, таълимнинг тарбиявий қудрати, ўқитувчи шахси, касбий маҳорат, бола характери, табиати ва дунёқараши, маънавий мезонлар, ота-оналар педагогик саводхонликлари.

Ключевые слова: система непрерывного образования, отрицательным отношением к дисциплине на уроке, воспитательный потенциал образования, личность учителя, профессиональное мастерство, характер ребенка, духовные критерии, определяющие сущность и мировоззрение, педагогическая грамотность родителей.

Key words: system of continuous education, the negative relation to discipline at a lesson, the educational potential of education, the identity of the teacher, professional skill, character of the child, the spiritual criteria defining essence and outlook, pedagogical literacy of parents.

Биринчи Президентимиз И.А. Каримов "Юксак маънавият – енгилмас куч" асарида **"Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси"** деб таъкидлаган эдилар.

Узлуксиз таълим тизимида ўқув жараёни самарадорлигига эришиш ва уни такомиллаштириш таълимнинг тарбиявий қудратини ошириш билан бевосита боғлиқ. Таълимнинг тарбиявий қудрати эса ўқитувчи шахси, унинг касбий маҳорати, гоявийахлоқий фазилатлари, ташкилотчилиги, уддабуронлиги билан узвий алоқадордир.

Шунингдек, миллатнинг ўқимишли бўлиши учун жон куйдирган маърифатпарварларимиздан бири Абдулла Авлоний **"Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир"** деб ўз даврида халққа қилган хитоби юқоридани фикрларнинг муштараклигини янада тасдиқлайди.

Дарҳақиқат, таълим ва тарбия жараёнининг бир бутунлигини таъминламасдан туриб ўқувчиларга берилаётган маълумотлар сифатини яхшилаб бўлмайди. Тарбия

берувчи таълим жараёнининг асосий ташкилотчиси бўлган ўқитувчи худди шунинг учун ҳам жамиятни ҳаракатга келтирувчи асосий кучи деб баҳоланиши ҳам бежиз эмас. Ўқитувчининг сўзи билан амалий фаолияти ўртасида мутаносиблик бўлмаса, унда таълимнинг табиявий таъсири борган сари ўтмаслашиб бораверади.

Ҳеч бир инсон дунёга мукаммал бўлиб келмайди. У туғилибоқ бадиий асарлардаги қаҳрамонлардек ботир, паҳлавон, доно ва билимдон бўлиб қолавермайди. У албатта, жамиятда инсонлар қуршовида, она табиат қўйнида, турли-туман воқеа-ҳодисалар ичида, бевосита мулоқотда ҳамда аралашув жараёнида ўсиб-улғаяди, камолга етади.

Шунинг учун ҳам комил инсон ҳақидаги таълимот инсонни ҳар жиҳатдан маънавий-ахлоқий, илмий, эътиқодий, ҳуқуқий ва бошқа соҳаларда энг юксак камолотга етган хислатларини назарда тутади.Бугунги кунда узлуксиз таълим тизими олдида турган энг асосий вазифа таълим-тарбия таъсирчанлиги ва самарадорлигига эришишдан иборатдир.Бунинг учун эса кундалик машғулотларга ўқувчилар, ўқитувчилар ва ота-оналарни ҳам ҳар томонлама ана шу жараёнларга пухта тайёрлаш керак бўлади.Агар ана шу учта бўғинбир мақсад йўлида бирлашса, ҳар ким ўз вазифаларини аниқ тасаввур этиб, виждонан бажарсагина таълимнинг тарбиявий қудрати ошади.

Синфда ўтирган ҳар бир ўқувчининг ўзи бир олам, улардан кимдир фаол, кимдир ўрта ҳол ва яна кимдир ўқув жараёнига пассивлиги, лоқайдлиги билан ҳаммадан ажралиб туради.

Мулоҳазалардан келиб чиқиб, ўсмир ёшидаги болаларнинг дарс интизомига салбий муносабатлари сабаблари нималардан иборат? Нима учун ўқувчи дарсда ўз вазифа бурчини бажаргиси келмайди? Бунинг иллати қаерда деган саволлар нафақат таълим муассасаси ходимларини, қолаверса, ота-оналар ва кенг жамоатчиликни ҳам ҳамиша ўйлантиради.

Тажрибаларга таяниб, бундай ҳолатни келтириб чиқарувчи асосий сабаблар қуйидагилар бўлиши мумкинлиги олимлар томонидан аниқланган:

- боладаги психо-физиологик ривожланишдаги нуқсонлар;
- боланинг тез-тез касалланиб туриши, яъни касалманд болалар;
- оилада ота-оналарнинг фарзанд тарбиясидаги бефарқликлари;
- носоғлом оилавий муҳитда тарбияланаётган болалар;
- боқувчисини йўқотган,айрим кам таъминланган оилаларда тарбияланаётган болалар;
- оиладан безиган, кўча-куйда турли иллатли гуруҳларга қўшилиб қолган болалар;
- тенгдошлари билан ўзаро келиша олмаслик оқибатида яккаланиб қолган болалар;
- ўқитувчиларнинг бола қалбига йўл топа билмасликлари оқибатида мактабдан безиган болалар;
- ўқитувчи касбий маҳоратининг етишмаслиги, қўпол муомила, ўқувчини менсимаслик, унинг хатти-ҳаракатларига нисбатан холисона ёндошмаслик, камситиш, болага нисбатан адолатсизлик, бефарқлик ва ҳ.к. лар бўлиши мумкин.

Ақлий жиҳатдан ривожланмаган, тенгдошларига нисбатан ақли заиф болаларни тушунса бўлар, нега ақлий ва жисмоний жиҳатдан соғлом болалар ҳам машғулотларга рисоладагидек иштирок этмайдилар ёки иштирок этсаларда дарсда берилган билимларни ёмон ўзлаштирадилар, синфдошларининг ўзлаштиришлари учун ҳам халақит берадилар, бу муаммони ҳал қилиш учун кимлар жавобгар?

Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда оиланинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оилада шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёкарашини белгилайдиган маънавий мезон ва карашлар пойдевори хам илк бор оила шароитида карор топиши табиийдир. Тарбия оиладан бошланиб, узлуксиз таълим (боғча, мактаб, касб-ҳунар коллежи, академик лицей, олий таълим) муассасаларида ривожлантирилади. Шунинг учун хам бола тарбиясида ота-онанинг ўрнини ҳеч ким боса олмайди. Оилада фарзанд тарбияси тўғрисида ўтмишда алломаларимиз ўзларининг бебаҳо фикрларини билдиришган, халқимизда "Қуш уясида кўрганини қилади" деган ақида ҳаётда аллақачонлар ўз исботини топган. Шу нуқтаи-назардан дарс интизомига салбий муносабатдаги болаларни қайта тарбиялашда ота-оналарнинг ёрдами ва аралашувисиз муаммони ижобий хал килиш мумкин эмас.

Дарс интизомига салбий муносабат – оила бошлиқларининг фарзандлари фаолиятларини назорат қилмасликлари, улар тақдирларига бефарқликлари, айрим ота-оналарнинг педагогик саводхонликларининг пастлиги (болаларини оилада ўкув жараёнига тайёрлашнинг талаб ва омилларини билмаслик ёки бефарқлик) натижасида содир бўладиган жараён сифатида таърифлаш мумкин.Бундай салбий ҳолатни олдини олиш (профилактика) ёки қайта тарбиялаш (коррекция) учун мактабларда ота-оналар билан ҳамкорликда ишлашнинг мукаммал дастурини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг зарурати кун тартибига қўйилмоғи лозим.

Тавсияларни беришдан олдин ота-оналарга бир нечта саволлар билан мурожаат қилиш орқали уларнинг оилада фарзанд тарбияси, таълим муассасаларида ўқийдиган боласини Давлат таълим стандартлари (ДТС) талаблари асосида қанчалик билим, кўникма ва малака (БКМ) ларни ўзлаштираётганлигини, оддийрок килиб айтганда дарс жараёнига нисбатан боланинг жисмоний ва рухий тайёргарлиги юзасидан муносабатларини аниқлаб олиш мумкин бўлади.

Гап ота-оналарнинг фарзандлари тарбияси ҳақида кетганда бир нарсани ёддан чиқармаслик керакки, бу борада барча ота-оналарнинг тайёргарлик даражалари бир хил эмас. Олий маълумотли ота-она билан ўрта маълумотли ёки ундан ҳам паст даражадаги ота-онанинг бола тарбиясидаги тайёргарликлари тубдан фарк килади. Мактаб педагогик жамоасининг асосий вазифаларидан бири ҳам шундаки, турли даражадаги тайёргарликка эга бўлган ота-оналарга, ёлғиз оналар, боқувчисини йўқотган оилалар, носоғлом оилаларда тарбияланаётган болаларнинг тақдирига бефарқ бўлмасдан, ота-оналарнинг маълумотлилик даражаларидан келиб чиқиб, уларга педагогик ва психологик жиҳатдан ёрдам уюштириш, шунингдек, тарбиянинг мураккаблик даражасидан келиб чиқиб ҳам назарий, ҳам амалий ёрдам бериш мақсадга мувофиқ бўлади. Ота-онадан фарзанди тарбиясидаги нуқсонлардан нолишдан олдин уларнинг тарбия сохасидаги мухтожликларини аниклаш ва амалда кўмак бериш дастурини ишлаб чиқиб, қўллаб-қувватлаш зарур бўлади. Бунинг учун эса ота-оналарда эҳтиёж шаклланган бўлиши, фарзандини бекаму-кўст тарбия топиши ва соғлом бўлиши учун доимий равишда ўзларининг педагогик, психологик хамда тиббий маълумотларини ошириб боришлари зарур.

Ўз навбатида ота-оналар қандай қилиб фарзандлари таълими сифатини назорат

қилишларини тасаввур этишларива аниқлаш чораларини кўришларимуҳимлигидан келиб чиқиб, қуйидаги вазифаларни бажаришлари лозим.

1. Мактабда ўқиётган фарзандининг дарсларга иштироки, ўтилган мавзуларни ўзлаштириш даражаси юзасидан назорат ўрнатиш;

2. Мактабдан ташқари тарбиявий тадбирлар, турли тўгаракларга иштироки, болада эҳтиёжнинг шаклланганликлигининг назорати;

3. Уйда дарс тайёрлаш учун ўқувчига яратилган шароитларларнинг мавжудлиги, дарсликлар, зарурий ўқув қуроллари билан таъминланганлиги, улардан фойдаланишга бўлган эҳтиёжнинг қониқтирилганлиги;

4. Уй вазифаларини бажаришдаги муносабати, ота-оналарнинг амалий ёрдами, маслаҳатлари;

5. Ота-оналар томонидан ўқувчининг ҳафталик ўзлаштиришлари назорати, таҳлили, хулосаси, кейинги ўқув ҳафтаси учун вазифаларни белгилаш;

6. Ота-оналарнинг ўқитувчилар билан яқин ҳамкорлиги, ўқувчидаги ижобий ёки салбий ҳолатларни олдини олиш юзасидан белгиланган чора-тадбирлар;

7. Боланинг бўш вақти назорати, ундан ижодий ва унумли фойдаланишга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлиги;

8. Ўқувчида кузатилаётган салбий хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш мақсадида ота-онанинг синф раҳбари, фан ўқитувчилари, мактаб раҳбарлари, мактаб психологи билан яқин ҳамкорлигининг мавжудлиги;

9. Ота-оналарда фарзандлари таълим-тарбияси учун жавобгарлик ҳиссининг мавжудлиги, синф мажлисларида уларнинг доимий иштирок этиши;

10. Ота-оналарнинг фарзандлари таълим-тарбияси юзасидан ўз-ўзини назорат этиш механизмининг мавжудлиги таълим-тарбия сифатини ошириш омили эканлигини ҳис этиш.

Ота-оналар фарзандлари вояга етгунича унинг барча хатти-ҳаракатлари ва тарбияси учун жавобгар эканлиги қонунда белгилаб қўйилганлиги,ота-онани ҳамиша ҳушёрликка чорлаши, ана шу талаблар бажарилганда оиласида ҳамиша хотиржамлик бўлиши, фарзандлари эса жамият учунфойдаси тегадиган инсонлар бўлиб етишишидан қониқиш ҳосил қилади.

Адабиётлар:

1. И.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” Тошкент “Маънавият” 2008 й. 62 Б.

2. Рашидов Х.Ф., Мусурманов Р., Алимходжаева С. Дарс интизомига салбий муносабатдаги ўқувчиларга нисбатан конструктив таъсир этиш амалиёти Т.: - 2013. Қори Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ нашриётида чоп этилган. 5,25 босма тобоқ.

3. Мусурмонов Р. Узлуксиз таълим тизимида интизомсиз ўқувчиларнинг ота-оналари билан ишлаш // Узлуксиз таълим – Тошкент, 2014. – № 2. - 30-35 бетлар.

РЕЗЮМЕ

Мақолада умумий ўрта таълим мактабларида дарс интизомига нисбатан салбий муносабатдаги ўқувчиларни қайта тарбиялашда ота-оналар ва ўқитувчиларнинг ҳамкорликдаги вазифалари таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы задачи родителей и учителей по перевоспитанию учащихся общеобразовательных школ с отрицательным отношением к дисциплине на уроке.

SUMMARY

In article tasks of parents and teachers of re-education of learners with the negative relation to discipline at a lesson are analyzed.

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагоғикалық
илим-изертлеў институтының Ж. Орынбаев атындағы
Қарақалпақстан филиалы

«МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ» № 2/1

Нөкис — 2021

Басып шығыўға жуўапкер:
А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:
А. Тилегенов, Н. Абдукаримов

Оригинал-макеттеи басыўга рухсат етилди 12.04.2021. Форматы 60x84 $^{1}/_{16}$
«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.
Шәртли б.т. Нашр. т. Нусқасы 2000. Буйыртпа №

«NISO POLIGRAF» ШК босмахонасида босилди.
Тошкент ш., Ҳ. Бойқаро, 51